

A RENAISSANCE ÉS A REFORMÁCIÓ KÖZÖS PROBLÉMÁI LENGYELORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

(Nemzetközi történész konferencia 1961. október 10–15. között Budapesten)

A konferencia megrendezésére — melynek témája *a renaissance és reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon* volt — még az 1953-ban Budapesten tartott nemzetközi történész kongresszus határozatának megfelelően került sor. A konferencia elvi és szervezeti előkészítését a Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság vállalta magára. Az ülészakokon részt vettek Lengyelországból: *Jan Dąbrowski* a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a Lengyel Tudományos Akadémia elnökségi tagja, egyetemi tanár, *Kazimierz Lepszy* egyetemi tanár, intézeti igazgató, *Marian Małowist* varsói egyetemi tanár, *Janusz Tazbir* a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos titkára, *Władysław Tomkiewicz* művészettörténész, egyetemi docens és *Henryk Samsonowicz* tudományos kutató. A Szovjetunióból *M. M. Szmirin* a tudományok doktora, a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, *Julian Valentinov Bromley* az SzTA Tört. Tud. Intézetének munkatársa, Csehszlovákiából *Karel Vaculík* a bratislavai Nemzeti Galéria igazgatója és *Jozef Janaček* a prágai Történettudományi Intézet munkatársa, valamint Belgiumból *Jan Dhondt* genti egyetemi tanár.

A konferencia a címben megadott témát sokoldalú vizsgálat tárgyává tette. Kitzte a gazdasági társadalmi fejlődéstől, az alapban beállt változásoktól kezdve, a felépítmény különböző elemeinek vizsgálatát is. Ezért az előadások négy nagy témacsoport köré csoportosultak, melyekhez számos korreferátum kapcsolódott. A tanácskozások Molnár Erik akadémikus elnökletével és megnyitó szavaival kezdődtek. Az első referátumok, korreferátumok és a vita a gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Magyarországon és Lengyelországban a XV—XVII. században c. témához kapcsolódtak. *Marian Małowist* professzor „Die Problematik der sozial-wirtschaftlichen Geschichte Polens vom 15. bis zum 17. Jahrhundert” címmel tartotta meg előadását. Ebben a lengyel történetírás a legújabb eredményeit összefoglalva vázolta a lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés fő tendenciáit a XV. században, amelyek végeredményben az agrárfejlődésben a pénzjáradék előtérbe kerülése, számos iparág és a városok viszonylagos megerősödése irányában mutattak és összességükben a Lengyel-

ország különböző vidékeit összekötő egységes belső piac elemeinek kialakulásában fejlődtek ki. Majd részleteiben elemezve a kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatokban és az ország belső fejlődésében a XVI. században bekövetkezett változásokat, rámutatott, hogy e változásokból Lengyelországban egyértelműen a nemesség húzott hasznot, a városi fejlődés rovására, míg a XVI. században a paraszti fejlődés megtörése árán a robotoltató, árutermelő, gabonaexportáló nagybirtok fokozatosan megerősödött, ezzel összefüggésben, valamint a fokozódó külföldi import és a nemesség „antimerkantilista” politikája következtében a XVI. század végén a tömegfogyasztásra épülő iparágak hanyatlásnak indultak, a városi fejlődés megtört, a belső piac fejlődése visszaesett, egészében tehát a XVI—XVII. század fordulójától számítható a lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés hanyatlása. Ezt követően *Makkai László*: „Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungarns im 15—17. Jahrhundert” c. referátumában nyújtott átfogó képet a korszak magyarországi fejlődéséről. Míg a XV. századig a fejlődés iránya nem mutatott fel a nyugat-európaiktól alapvetően elütő sajátosságokat, a XV. század második felében a városfejlődésben bekövetkezett megtorpanás már előrevetette az árnyékát a XVI. századi ellentendenciáknak: a pénzjárdék helyett az agrárfejlődésben a terményjárdéokra való visszatérés, majd a földesúri haszonvételek kihasználása és a majorságok kiépítése bontakozott ki. A XVI. századi hanyatlás oka elsősorban nem a hadiállapotokban és az ország megosztottságában keresendő, hanem abban a körülményben, hogy Magyarország a kiszélesedő világpiacban mint iparcikk-importáló és agrárexportőr állam vett részt, s még ez a kedvezőtlen megoszlású külkereskedelem is a dél-német kereskedelmi tőke kezében volt. Elemezte a magyarországi agrárfejlődésben a kelet-európai fejlődéssel közös és attól eltérő vonásokat. *Sinkovics István*: „Die ewige Leibeigenschaft in Ungarn im 16—17. Jahrhundert” c. gazdagon dokumentált korreferátumában az „örökös jobbágyságnak” a XVI. században bevezetett rendszerét elemezte és megállapította, hogy az örökös jobbágyság tartalmilag megfelel az Engels által „zweite Leibeigenschaft”-nak nevezett kelet-európai fejlődési szakasznak. A magyar kifejezés korabeli megjelölést elevenít fel és bár az „örökös jobbágyság” a szabadköltözés hiányára utal, tehát a jogi vonást emeli ki, benne az egész gazdasági-társadalmi helyzet visszatükröződik. Az ország életében történt változások következményeként előállott új helyzet kibontakozását gyorsította a birtokosztály bekapcsolódása a kereskedelembe, majd az árutermelésbe, mely megsemmisítéssel fenyegette a paraszti árutermelést. A paraszti ellenállás különféle formáit is elemezte, melyek együttesen olyan erőt jelentettek, amit a birtokosztálynak nem sikerült teljesen megtörnie. Az ülészak következő felszólalója *Henryk Samsonowicz* „Das polnische Bürgertum in der Renaissancezeit” c. korreferátumában demográfia vizsgálatok eredményeit összegezve, a kereskedő patriciátus történetét analizálva foglalkozott a városiasodás problémájával Lengyelország különböző vidékein. Fejtegetéseinek

konklúziója: a lengyel renaissance városi élet a XV. század és a XVI. század első felének felvirágzása után a XVI. század második felétől indult hanyatlásnak. *Szücs Jenő*: „Abriss der Stadtgeschichte in Ungarn von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts” c. korreferátumában a magyarországi városfejlődés kelet-európai típusú irányának kialakulása összefüggéseit taglalta. Véleménye szerint az országnak a világpiacon elfoglalt helyzete az ipari-városi fejlődésnek a XV. század második felében bekövetkezett stagnálása a kiindulópontja a XV—XVI. század fordulója körül jelentkező kelet-európai típusú fejlődésnek. A XV—XVI. századi ipari és agrárfejlődés kölcsönhatásai a XV. század közepétől jelentkező tendenciák robbanásszerű kiteljesedését, együttesen a városfejlődés eltorzulását és a feudalizmus tartós megrekedését hozták magukkal. *J. V. Bromley*; szovjet történész a XV—XVII. századi horvátországi viszonyokban megfigyelhető a lengyel és magyar fejlődéssel analóg vonásokra mutatott rá a feudális földjáradék változásait és a belső piac alakulását illetően. *Pach Zsigmond Pál* hozzászólásában elsősorban az agrárfejlődés specifikumaival foglalkozott, megjelölte a jövőbeli kutatás fontos problémáit, továbbá vitás kérdésként jelölte meg a dél-német kereskedőtöke XVI. századi hegemoniáját. *Perényi József* és *Kazimierz Lepszy* hozzászólásai után a referensek és korreferensek válaszoltak a részletkérdéseket érintő hozzászólásokra és valamennyien kiemelték, hogy a lengyel, ill. a magyar gazdaság- és társadalomtörténet problémáit csak a legszélesebb kelet-európai összefüggésekbe állítva lehet megnyugtatóan megoldani.

Megállapítható, hogy a két ország társadalmi-gazdasági történetét elemző előadások és kiegészítések különösképpen mutatták a lengyelországi és magyarországi történeti kutatások mélységét, sokoldalúságát, melyek valóban szélesebb történész körök tervszerű kutatásain alapultak. Megmutatkoztak a marxista történet szemlélet alkalmazásának eredményei is. E témakörben alakult ki a legélesebb vita lényeges tartalmi kérdésekről, összefüggésekről és terminológiai problémákról. Különösen kiemelkedtek *M. Małowist* és *Pach Zsigmond Pál* megszívlelendő szempontjai.

A konferencia második témaköre közvetlenül a renaissance és reformáció problémáit foglalta magában. A gazdasági és társadalmi előfeltételek mellett rámutattak az előadók ezek szerepére a haladó ideológia és a racionalista gondolkodás előkészítésében. A referátumot e tárgy körben *Kazimierz Lepszy* professzor tartotta, aki a lengyelországi reformációra vonatkozó legújabb kutatások ismertetésének kapcsán behatóan elemezte az egyes társadalmi osztályoknak és rétegeknek a reformációval szemben elfoglalt álláspontja mögött meghúzódó érdekeket. Kimutatta, hogy a lengyel köznemességnek a reformációhoz való átmeneti csatlakozása az oligarchia ellen vívott hatalmi küzdelemmel függ össze. A XVI. század végén az oligarchia győzelme a nemesi reformáció alól kihúzta a társadalmi talajt, annál inkább, mivel a parasztság tömegeit Lengyelországban nem sikerült a reformáció számára megnyerni. A kis-

polgári-plebejus irányzat, az arianizmus radikális, bár utópisztikus társadalmi programmal lépett fel és legkiválóbb képviselőinek irodalmi működése hatékonyan hozzájárult a tolerancia és a nacionalizmus eszméinek nemzetközi terjedéséhez is, de Lengyelország megmerevedő feudális viszonyai között elszigetelődött, majd az erőszakos ellenreformáció áldozatául esett. A széles nemzetközi összefüggésekre rámutató referátumnak a magyar történetírás szempontjából elsősorban az a jelentősége, hogy felhívja kutatóink figyelmét a magyar és lengyel reformáció számos rokonvonása mellett a legfőbb különbségre, a paraszti tömegek eltérő szerepére, aminek magyarázata a hazai reformációkutatás egyik főfeladata kell hogy legyen. A korreferátumok közül kiemelkedik *M. M. Szmirin*, a neves szovjet tudós előadása a németországi reformáció gazdasági-társadalmi háttéréről, valamint lovagi (Hutten) és paraszti-plebejus (Gaismayr) irányzatainak programjáról. Az előadás sok tekintetben továbbfejlesztette Engelsnek a parasztháborúról szóló klasszikus tanulmányában kifejtett nézeteket Németország XVI. századeleji gazdasági fejlettségéről s a reformáció polgári jellegéről, rávilágított a lovagi mozgalom mögött objektíve meghúzódó polgári törekvésekre és kiemelte Gaismayr forradalmi programjának Münzerhez fűződő kapcsolatait, új ösztönzést és szélesebb perspektívát adva a magyar reformációkutatás számára is. *Janusz Tazbir*, a lengyel Történettudományi Intézet tudományos titkára a lengyelországi ellenreformációról tartott korreferátumában mélyreható elemzését nyújtotta azoknak a társadalmi és politikai okoknak, melyek a nyers erőszak és a demagógia alkalmazása mellett megkönnyítették a katolikus reakció győzelmét. *J. V. Bromley* a moszkvai történeti intézet munkatársa széleskörű tájékozottságon alapuló, s a magyar kutatók számára is sok újat mondandó korreferátumot tartott a horvát reformáció irányzatairól, társadalmi háttéréről és nemzetközi kapcsolatairól. *Mátrai László* Dudith András filozófiájának eredetét kutatva elemezte a kor haladó humanista irányzatait, azok útját a magyar gondolkodókhoz és a magyar tudósok helyét a kor haladó tudományos életében. *Székely György* adatokban gazdag széles nemzetközi perspektívában mozgó előadása meggyőzően bizonyította be, a polgári történetírás ellenkező véleményeivel szemben Kopernikus életművének eredetiségét és korszaknyitó jelentőségét. *Klaniczay Tibor* korreferátuma Balassi Bálint költészetének finom elemzése kapcsán nyomon követte a renaissance világnézet magyarországi elterjedését és a feudális viszonyok megmerevedéséből következő sajátosságait. *Balázs János* a krakkói egyetemen folyó eleven filológia tevékenységnek a magyar nyelvészeti irodalom kibontakozására gyakorolt pozitív hatását mutatta be.

Egészében véve a konferencia második ülészaka — bár részben a téma sokágúsága, részben időhiány miatt nem kerülhetett sor a nézetek megvitatására — változatosan és széleskörűen vetette fel a problémákat és a magyar kutatók figyelmét számos új szempontra hívta fel, ugyanakkor megismertette credményeinket a külföldi résztvevőkkel.

A harmadik kérdéscsoport keretében az államfejlődés törvényszerűségei és kelet-európai sajátosságai, a rendiség és centralizáció viszonyának lényege, a centralizáció szakaszainak kutatásában elért eddigi eredmények voltak a vizsgálat tárgyai. Az alapreferátumot *Elekes Lajos* professzor tartotta „Rendi állam és központosítás” címen.* *Elekes Lajos* előadását hasznosan egészítették ki a korreferátumok, melyek az elvi kérdések tanulságait történeti példákon bizonyították. *Kazimierz Lepszy* professzor a XVI—XVII. századi lengyel állam külpolitikáját jellemezte rámutatva, hogy a köznemességre támaszkodó lengyel nemzeti irány és a Habsburg-ellenes külpolitika szoros kapcsolatban volt egymással. *Kardos Tibor* professzor arról beszélt, hogy a magyar humanista irodalomban hogyan tükröződik a rendek és az uralkodó harca, illetve hogyan támogatta az irodalom a központi hatalmat. *Wittmann Tibor* egyetemi tanár a reformáció államelméleti irodalmának magyarországi és főleg erdélyi megnyilatkozásait ismertette. *Jozef Janaček* az 1526-ban Csehországban trónralépő Habsburg Ferdinánd és a cseh rendek közötti ellentétekkel foglalkozott, míg *Benda Kálmán* az erdélyi fejedelmi hatalom társadalmi alapjait vizsgálta. *Elekes Lajos* a vita eredményeinek összefoglalásában ismételten kihangsúlyozta a kölcsönös kutatások további fontosságát.

A negyedik témakör a korszak képzőművészetének fejlődésével foglalkozott. A képzőművészet problémaköréből tudatosan a Lengyel- és Magyarország, ill. a határos országok összefüggéseinek és kapcsolatainak elemzésére irányuló témák kerültek megvitatásra. *Entz Géza* a későgótika és a renaissance művészet magyarországi kutatásának újabb eredményeit ismertette. A nemrég előkerült műemlékek bemutatásával és elemzésével alátámasztotta azt az alapvető mondanivalóját, hogy a XV. századi magyarországi — társadalmi-politikai fejlődés, különösen pedig a központi hatalom megerősödése átmenetileg Magyarországot tette az itáliai renaissance első európai átvevőjévé és közvetítőjévé. Találó illusztrációkkal mutatta be a magyarországi renaissance művészetnek a szomszéd országokra való átsugárzását, valamint belső terjeszkedését és ezzel kapcsolatos alakulását a hazai társadalom különböző rétegeihez. Megállapította, hogy a művészet teljesebb megismeréséhez mennyire hozzájárult a királyi udvarok és itáliai művészek szerepének ugyancsak bővülő ismeretén túl a szélesebb társadalmi összefüggések figyelembevétele, a városok, bányavárosok, mezővárosok, művészeti alkotásainak, a helyi mesterek teljesítményének, az építőipar és kályhás mesterség művészeti értékeinek elmélyültebb érdeklődéssel kísérése. *Vladislaw Tomkiewicz* varsói professzor, *Gerevich László* tanulmányaiból kiindulva és azokat kiegészítve alapos és széleskörű tájékoztatást adott a magyarországi renaissance építészet és szobrászat sajátos vonásairól és a lengyelek a magyar művészeti tevékenységgel mindvégig fenntartott gyümölcsöző kapcsolatairól. *Karel Vaculik* hozzászólásában tanulságos szlo-

* Az előadás teljes szövegét lapunk más helyén közöljük.

vákiai vonatkozásokkal bővítette a korreferátum anyagát és szempontjait. *Angyal Endre* a „sarmatizmus” kelet-európai jelentőségéről szóló előadása, melyben a sajátos lengyel ideológiai irányzatnak hatását és megfeleléseit igyekezett sok adattal és a művészeti alkotó tevékenység minden ágában a többi kelet-európai népnél is kimutatni, igen élénk vitát váltott ki. A lengyel hozzászólók nem értettek egyet a sovinszta és reakciós sarmatizmus pozitív beállítással és tagadták a szláv barokk egészére való kiterjesztésének jogosságát is. *Angyal Endre* érdeme az — ezt elismerték —, hogy a kelet-európai országok barokk művészetének összehasonlító vizsgálatára felhívta a figyelmet.

A konferencia keretében október 13-án a Magyar Történelmi Társulat Egerben vándorgyűlést rendezett, melyen az MTA tiszteleti tagja, *Jan Dąbrowski* akadémikus tartott magyar nyelvű előadást a humanizmus a krakkói egyetemen a XV—XVI. században címmel. Előadásában a krakkói egyetemnek, mint a közép-kelet-európai humanizmus egyik központjának szerepét értékelte, számos utalással a korszak lengyel—magyar művelődési kapcsolataira. *Szántó Imre* egri főiskolai tanár Egernek a magyar renaissanceban játszott szerepéről szólt.

A tanácskozások *Molnár Erik*, *Révész Imre*, *M. M. Szmirin*, *Jan Dhondt*, *Pach Zsigmond Pál* és *Gerevich László* elnökletével folytak. A záróülésem a lengyel—magyar bizottság vezetői összegezték a konferencia eredményeit és megállapították, hogy a tudományos tárgyalásoknak kettős jellege volt. Egyrészt az eddigi eredményekre építve bemutatta a lengyel és magyar renaissance- és reformációkutatás mai helyzetét és álláspontját, másrészt felvetett számos megoldandó kérdést, kutatási feladatot. Mindkét vonatkozásban bőséges alkalmat nyújtott tapasztalatcserére, törvényszerűségek, párhuzamok országonkénti sajátosságainak kiemelésére, sőt a helytörténeti kutatások eredményeinek felhasználására is. A konferencia tartalmilag a kitűzött céloknak megfelelt, igen színvonalas és értékes előadások hangzottak el a marxista történelemfelfogás alkalmazásával.

A nemzetközi történész konferencia *Mátrai László* akadémikus osztálytitkár zárószavaival ért véget.